

ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МИХАЙЛИЧЕНКО Олег Володимирович



УДК 37.01.03

МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

13.00.01.01 (4Ув)

13.00.01 — Загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Луганськ – 2007



Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті імені Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Євтух Микола Борисович**, Академія педагогічних наук України, академік-секретар Відділення теорії та історії педагогіки (м. Київ).

Офіційні опоненти:

член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор **Шевченко Галина Павлівна**, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (м. Луганськ), завідувач кафедри педагогіки; доктор педагогічних наук, професор **Падалка Галина Микитівна**, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова (м. Київ), професор кафедри фортепіанного виконавства та художньої культури; доктор педагогічних наук, професор **Орлов Валерій Федорович**, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, старший науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної майстерності, доктор педагогічних наук.

Захист дисертації відбудеться 17 травня 2007 р. о 13-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 у Луганському національному педагогічному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2

Автореферат розісланий 17 квітня 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Л.Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Кінець ХХ – початок ХХІ століття є періодом радикального оновлення освіти України, що пояснюється соціально-економічними, політичними й світоглядними зрушеннями в сучасному суспільстві.

Створення незалежної Української держави – це є не тільки величезним досягненням нашого народу у боротьбі за свій суверенітет, а й новим етапом гуманізації всіх сфер життя. Ось чому у державній концепції розвитку загальноосвітньої школи йдеться про те, що “...освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культурологічна домінанта, виховання відповідальної особистості, яка прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни”.

Сучасний культурно-освітній простір відзначається продукуванням і впровадженням у життя принципово нових педагогічних концепцій, систем, навчальних і виховних технологій. Але створення нового неможливо без урахування надбань усього багатовікового минулого. Це, по-перше, пояснюється тим, що за певних соціально-політичних та ідеологічних причин історія вітчизняної гуманітарної науки залишалася поза увагою дослідників як окремий і повноцінний об’єкт наукового дослідження. Головним чином вона розглядалася в широкому контексті педагогічної науки Росії та Радянського Союзу.

Лише останнім часом з’явилися наукові розвідки, присвячені окремим видатним постатям або окремим локальним періодам, що вважалися своєрідними „білими плямами” в історії розвитку освіти України. Особливо це стосується вітчизняної музичної педагогіки. Існує нагальна потреба в дослідженні, яке б давало повне, глибоке та розгорнуте у часі уявлення про розвиток музично-естетичного виховання дітей та молоді.

В історії культури України періодом національної самоідентифікації та самоутвердження є друга половина ХІХ – початок ХХ століття, коли відбувалися так звані тектонічні культурні зсуви. Саме на цей період припадає виникнення та становлення українського професійного театру, авангардові пошуки в усіх галузях мистецької діяльності, у тому числі й музичній. Ці процеси були суголосними провідним тенденціям світового гуманітарного руху, зокрема, музично-педагогічного. Саме цим пояснюється один із аспектів актуальності нашого дослідження.

Виявляється, що раніше продюковані ідеї не завжди використовувалися сучасниками і набувають своєї „нової актуальності”

лише з плином часу, тобто у майбутньому, за сприятливих для них соціально-педагогічних умов.

Необхідністю введення до активного наукового обігу сьогодення віддалених у часі та раніше невикористаних (або не використаних максимально) ідей та досвіду музично-естетичного виховання підтверджується актуальність нашого дослідження.

Найбільш плідним і значним періодом розвитку музично-естетичної творчості в Україні є друга половина XIX – початок XX століття. Діяльність видатних композиторів (В.Барвінський, А.Вахнянин, М.Вербицький, М.Вериківський, С.Воробкевич, П.Козицький, М.Колеса, О.Кошиць, М.Лисенко, М.Леонтович, С.Людкевич, Б.Лятошинський, В.Матюк, П.Ніщинський, Н.Нижанківський, Б.Підгорецький, Л.Ревуцький, П.Сокальський, Я.Степовий, К.Стеценко, Ф.Якименко, та ін.), громадських діячів і письменників (Т.Шевченко, Б.Грінченко, М.Драгоманов, М.Грушевський, І.Франко, М.Павлик, Леся Українка та ін.), музикознавців (М.Грінченко, В.Витвицький, К.Квітка, Ф.Колеса, С.Людкевич, Ф.Шешко, О.Хоминський, та ін.), музикантів-виконавців (І.Алчевський, С.Крушельницька, М.Менцинський, О.Мишуга), окремих творчих спілок і товариств того періоду – Київське відділення Імператорського російського музичного товариства, „Боян” (Львів та інші міста), „Просвіта” (Київ), „Торбан” (Львів), „Союз співацьких і музичних товариств”(Львів), Київське літературно-артистичне товариство та ін. значно вплинули на розвиток теорії та практики музично-естетичного виховання дітей та молоді. До цього слід віднести науково-методичні пошуки В.Смоленського, С.Миропольського, Б.Асаф'єва, Б.Яворського, чії ідеї зумовлювали розвиток саме музично-освітньої справи, зокрема теорії і практики музичної педагогіки.

У різні періоди дослідженням процесів історії української педагогіки займалися О.Адаменко, Л.Баїк, С.Бабишин, І.Борисов, А.Відченко, М.Грищенко, М.Гриценко, Д.Герцюк, М.Грушевський, О.Дзеверін, М.Євтух, С.Золотухіна, І.Зязюн, А.Ігнат, Н.Калениченко, І.Кашула, М.Коваль, В.Курило, І.Курляк, В.Кравець, О.Кондратюк, М.Левківський, О.Мазуркевич, В.Микитась, О.Мишанич, Б.Мітюров, Ф.Науменко, М.Ніжинський, Н.Ничкало, Л.Попова, І.Пука, В.Савинець, М.Стельмахович, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, С.Чавдаров, Л.Юрченко, М.Ярмаченко та ін. Ці дослідження увійшли в скарбницю загальних наукових досягнень української педагогіки.

У радянський період вітчизняної історії питання музично-естетичного виховання дітей та молоді розглядалися лише в розлогому контексті аналізу творчої діяльності окремих композиторів. Про це свідчать дослідження М.Гордійчука, М.Загайкевич, С.Павлишин,

Л.Пархоменко та інших. Але за відповідних ідеологічних умов тих часів деякі аспекти педагогічної діяльності відомих митців, їхні духовно-релігійні настанови не розкривалися в повному обсязі.

Ця утворена наукова лакуна в останні десятиріччя була заповнена ґрунтовними дослідженнями, де висвітлена музично-педагогічна діяльність українських композиторів М.Леонтовича (Л.Іванова), К.Стеценка (Є.Федотов), С.Людкевича (С.Процик), В.Верховинця (Н.Дем'яно), Н.Вахнянина, В.Матюка, М.Копка (І.Фрайт) та інших.

Вивчення процесу становлення та розвитку музично-естетичного виховання в Україні досліджуваного нами періоду було предметом наукових праць його сучасників. Ця проблема розроблялася Д.Ахшарумовим, А.Вахнянином, С.Людкевичем, В.Матюком, С.Миропольським, П.Сокальським, та ін. Саме вони, усвідомлюючи важливість музичного мистецтва у вихованні підростаючого покоління, зробили вагомий внесок у розвиток теорії музичного виховання, яка ґрунтувалася на результатах глибокого вивчення історико-культурних надбань нашого народу, що забезпечувало виховання дітей та молоді на національному ґрунті.

У педагогічній науці радянського періоду загальні питання історичного розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді, еволюції форм і методів навчання музики розглядалися в дослідженнях І.Анісімової, О.Апраксіної, Н.Добровольської, А.Калениченко, Л.Коваль, Д.Локшина, Є.Марченка, Л.Масол, В.Орлова, О.Ростовського, Г.Падалки, О.Рудницької, Л.Хлебнікової, Т.Цвеліх, Г.Шевченко та інших. Ці роботи містять багатий фактичний матеріал, дають певні уявлення про тенденції та особливості музично-естетичного виховання в різних регіонах, на окремих історичних етапах.

Останнім часом здійснена низка дисертаційних досліджень, де розкривається сутність підготовки майбутніх фахівців до музично-педагогічної діяльності у галузі середньої та вищої освіти (Б.Брилін, Т.Грищенко, Н.Згурська, В.Крицький, В.Кузмічова, О.Ляшенко, І.Мостова, О.Овчарук, А.Омельченко, В.Орлов, Л.Побережна, Л.Проців, М.Семко, І.Шашевська, Т.Танько, В.Федорчук, Л.Шевченко та ін.). Ці праці визначають особливості окремих напрямків роботи щодо удосконалення музичної освіти та виховання дітей та молоді в сучасних умовах.

Але значних досліджень, де б висвітлювалися етапи становлення та наскрізний розвиток процесу загального музично-естетичного виховання дітей та молоді в контексті розвитку освітніх процесів в Україні періоду другої половини XIX – початку XX століття, поєднання

його з сучасною теорією та практикою музично-естетичного виховання дітей та молоді, ми не зустрічали.

Це складає основне *методологічне протиріччя*, яке виникає між емпіричним досвідом практики музично-естетичного виховання минулого з сучасними змістовно-теоретичними підходами до цього процесу.

Ще одне – *історичне протиріччя* – виникає в результаті протистояння минулого та сьогодення. Це стосується і педагогічної сфери діяльності, коли розроблені та запроваджені навчально-виховні системи з плином часу випрацьовують свій ресурс. Тоді виникає протиріччя між потребами відповідного історичного періоду та вже застарілими педагогічними ідеями та концепціями. Тому наше дослідження сприятиме подоланню історичного протиріччя, відновленню втрачених традицій і зв'язків, встановленню наступності поколінь науковців і ідей у галузі музично-естетичного виховання дітей та молоді.

Третє – *комунікативне протиріччя* – пов'язане зі специфікою здійснення музичного навчання та виховання як комунікативного акту, тобто процесу передачі та отримання відповідної інформації. Традиційно відсутність одного з обов'язкових комунікативних компонентів призводить до порушення діалогу між його учасниками та виникнення комунікативного протиріччя. Його подоланню сприятиме розроблена та запропонована в дисертації система теоретичних основ музично-естетичного виховання, застосування якої на практиці забезпечить ефективність педагогічних комунікацій.

Отже, актуальність, теоретична та практична значущість вирішення проблеми, її недостатня розробленість у науковій літературі зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Київського національного лінгвістичного університету „Дослідження проблем удосконалення підготовки вчителя, вихователя у вищій школі в контексті досягнень національної та світової науки і освіти” (державний реєстраційний номер держбюджетної теми – 0103U000919). Тему узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №4 від 4 червня 1998 р.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX століття, що пов'язано з виникненням широкого музично-

просвітницького руху та музичної освіти, та початок ХХ ст., який характеризується становленням системи музично-естетичного виховання й навчання дітей та молоді в Україні.

Нижня межа – друга половина ХІХ століття – обумовлена інтенсифікацією процесу національного самоусвідомлення внаслідок реформ 1860-х років, зрушеннями в освітній галузі, чим саме й пояснюється активність соціально-політичного руху, гуртування інтелектуальних і творчих сил національно налаштованої інтелігенції, активність пошуку у всіх галузях мистецької та музично-педагогічної діяльності.

Верхня межа – початок ХХ століття – є періодом логічного завершення тих процесів, які були започатковані в другій половині попереднього століття, остаточним формуванням системи музично-естетичного виховання дітей та молоді, утворенням відповідних соціально-культурних інституцій і музично-освітніх закладів.

Об'єктом дослідження є процес музично-естетичного виховання молоді в Україні.

Предмет дослідження – розвиток змісту, форм і методів організації процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Мета дослідження – здійснити історико-педагогічну реконструкцію процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., визначити його основні педагогічні засади та надбання, які стали основою сучасної концепції музичної педагогіки.

Завдання дослідження:

- визначити історичні передумови, основні етапи розвитку та напрями процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ століття;

- визначити основні форми організації та методи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ століття;

- розкрити роль музично-просвітницької діяльності видатних українських громадських діячів, композиторів, музикантів-виконавців, творчих об'єднань в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ століття в становленні системи музично-естетичного виховання дітей та молоді;

- виокремити кобзарське мистецтво та побутові мистецькі явища як окремі форми організації музично-естетичного виховання дітей та молоді;

- на підставі аналізу історико-педагогічного досвіду обґрунтувати теоретичні основи музичного навчання та виховання в сучасних закладах освіти та позашкільних освітніх установах.

Методологічна основа дослідження базується на: положеннях системного підходу, здійснюваного в процесі дослідження суспільних явищ; філософських засадах щодо вземозв'язку та взаємообумовленості явищ і необхідності їх вивчення з урахуванням конкретних історичних умов; ідей про соціальну обумовленість освіти, системи навчання та виховання; фундаментальних положень про цілісну структурність і діалектизм суспільних явищ; концептуальних засадах культурологічного підходу, за яким будь-яке соціальне явище розглядається як органічна складова загальнокультурного руху; ідей теорії історичної компетентності в індивідуалізованому просторі культури, розробленої з урахуванням специфіки соціально-культурного розвитку людства другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Теоретичну основу дослідження становлять:

- положення, узагальнення, висновки філософів, педагогів з питань розвитку вітчизняної освіти (В.Андрущенко, Д.Герцюк, М.Гриценко, М.Грищенко, М.Грушевський, О.Дзевєрін, М.Євтух, А.Ігнат, С.Золотухіна І.Зязюн, Н.Калениченко, І.Кашула, М.Коваль, І.Курляк, В.Курило, В.Кравець, О.Кондратюк, В.Кремень, О.Мазуркевич, В.Микитась, О.Мишанич, Б.Мітюрор, Ф.Науменко, Н.Ничкало, М.Ніжинський, Л.Попова, І.Пука, В.Савинець, М.Стельмахович, Б.Ступарик, О.Сухомлинська, С.Чавдаров, Л.Юрченко, М.Ярмаченко, ін.);

- праці істориків, культурологів, мистецтвознавців з питань розвитку вітчизняної культури в суспільно-політичному контексті (В.Верстюк, М.Гордійчук, М.Грушевський, Т.Гунчак, В.Даниленко, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич, Е.Кучменко, Л.Левчук, І.Огієнко, О.Субтельний, М.Ржевська, О.Шевчук, ін.);

- дослідження з проблем становлення та розвитку національної освіти та педагогічної думки (В.Андрущенко, Г.Васькович, Г.Вашенко, Л.Вовк, М.Євтух, В.Курило, М.Левківський, Ст.Сірополко, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко, ін.);

- документи, висновки наукових праць як психолого-педагогічні засади національного виховання (Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Концепція національного виховання, Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи; Г.Балл, О.Вишневський, В.Кузь, І.Мартинюк, С.Науменко, З.Сергійчук, ін.);

- концепції реформування мистецької освіти та музичного виховання в Україні (Т.Гризоглазова, І.Зязюн, Л.Коваль, Г.Масол,

О.Олексюк, В.Орлов, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька,
Т.Танько, Г.Шевченко, В.Шульгіна, О.Щолокова, ін.).

Методи дослідження: Для розв'язання поставлених завдань використовувалися загальнонаукові методи теоретичного дослідження, що забезпечили комплексне пізнання предмета дослідження: аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури з метою усвідомлення історичних фактів; систематизації, класифікації, узагальнення теоретичних даних для виведення та обґрунтування теоретичних понять; порівняння історичних фактів, висвітлених у науково-педагогічних та історичних першоджерелах, з точки зору їхнього впливу на сучасну теорію й практику музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні; індуктивний аналіз практики музично-педагогічної діяльності представників культури та мистецтва, зокрема композиторів і виконавців, з метою визначення основної мети та змісту їхньої музично-естетичної спадщини.

Концепція дослідження базується на твердженні про те, що музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – початку XX століття здійснювалося за напрямками, які у процесуальному значенні наприкінці XIX ст. набули ознаки системності та метою яких стало відродження і становлення національної культури та самосвідомості українського народу на основі історичних соціально-культурних надбань і традицій. Вони базувалися на:

- історичному та теоретичному досвіді, накопиченому суспільством і відтвореному у літературних і музичних творах митців, фольклорі, теоретичних працях громадських, педагогічних, мистецьких і релігійних діячів;
- практичній творчій діяльності видатних професійних виконавців і представників аматорського мистецтва та залучення до цього дітей та молоді;
- діяльності громадських і культурно-освітніх організацій з пропаганди українського музичного мистецтва, формування системи музично-естетичного навчання та виховання дітей та молоді;
- роботі загальноосвітніх і професійних навчальних закладів, де розроблялися науково обґрунтовані методики музично-естетичного виховання дітей та молоді у різних видах творчої діяльності;
- традиціях побутового народно-інструментального виконавства та музикування, що базувалося на історичних зразках української художньої творчості.

Термін „музично-естетичне виховання” за останні роки активно вивчався у педагогічній науці, але до цього часу не отримав свого термінологічного визначення як окрема категорія. Одночасно

функціонують і застосовуються інші терміни: „музичне виховання”, „музична освіта”, „естетичне виховання” та ін. Їхній зміст обмежується сприйняттям музичного та інших видів мистецтва як діалектичних комунікативних процесів, що впливають на формування критичного ставлення людини до прекрасних і потворних проявів людського буття, прищеплення їй навичок художнього мислення, адекватного реагування та відповідної поведінки. Наше визначення цього терміна є концептуальним і має таке тлумачення:

Музично-естетичне виховання – це діалектична взаємодія інституцій створення, накопичення та збереження досвіду національного музичного мистецтва з процесами передачі цього досвіду із покоління в покоління у відповідних суспільно-історичному та соціально-економічному контекстах. Разом з тим це процес передачі та засвоєння особистістю емоційно-художніх образів українського, зарубіжного музичного та суміжних з ним мистецтв, які спроможні спонукати її до творчої діяльності та створення навколо себе життя, побудованого на кращих морально-естетичних вартостях, вироблених людством.

Джерельною базою дослідження складають матеріали Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) (м. Київ) (ф. 408, 442), ЦДІА у м. Львові (ф.146), Державного архіву м. Кієва (ф. ХУІІ), матеріали Національної наукової бібліотеки України ім.В.Вернадського, Національної наукової бібліотеки у Львові ім.В.Стефаника, Сумської обласної наукової бібліотеки ім.Н.Крупської, законодавчі й нормативні акти, матеріали з'їздів, конференцій, нарад з народної освіти, навчальні плани, програми, методичні матеріали закладів освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., наукові праці вітчизняних педагогів, громадських та культурних діячів того часу (С.Воробкевич, О.Духнович, І.Кипріян, С.Людкевич, В.Матюк, С.Миропольський, С.Сірополко, В.Смоленський та ін.), публікації в періодичних педагогічних та громадсько-просвітницьких виданнях досліджуваного періоду („Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России”, „Буковина”, „Вільна Україна”, „Галичанин”, „Голос Москвы”, „Діло”, „Зоря”, „Народня просвіта”, „Православный собеседник”, „Софіївська збірка” (Львів), „Киевские епархиальные ведомости”, „Слово”, „Літературно-науковий вісник”, „Одесский вестник”, „Полтавские губернские ведомости” „Южный край”, „Театр в карикатурах”, „Громадська думка”, „Рада”, „Альманах музичний” „Ілюстрований музичний календар”, „Вечірній Київ”), узагальнюючі наукові праці з проблем історії розвитку освіти України (В.Андрущенко, М.Грищенко, М.Грушевський, М.Євтух, В.Курило, М.Левківський, М.Стельмахович, Б.Ступарик, М.Ярмаченко та ін.), методології історико-педагогічного дослідження (Л.Ваховський,

В.Лутай, О.Сухомлинська та ін.), історії музично-естетичного виховання в Україні (О.Апраксіна, Л.Баренбойм, Д.Ліхачов, Д.Локшин, О.Шреєр-Ткаченко, Т.Шамаєва), теорії і практики сучасної музичної педагогіки (Л.Коваль, Г.Масол, О.Олексюк, В.Орлов, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька, Т.Танько, Г.Шевченко, В.Шульгіна, О.Щолокова та ін.), сучасні дисертаційні дослідження, монографії, статті з проблем теорії та історії музично-естетичного виховання дітей та молоді, довідково-енциклопедична література.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

• *вперше:*

- визначені *історично-синкретичний* і *ортодоксально-секуляризаційний періоди*, які стали історичними передумовами виникнення процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні; *змістовно-визначальний і педагогічно-спрямований етапи* як складові процесу становлення та розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – початку XX ст.;

- виокремлено найпоширеніші напрямки організації музично-естетичного виховання дітей та молоді у зазначений хронологічний період: *освітній* (музично-освітня діяльність загальноосвітніх і музичних навчальних закладів); *громадсько-просвітницький* (музично-освітня діяльність громадських та музичних товариств і організацій); *композиторсько-виконавський* (музично-освітня діяльність видатних українських композиторів і виконавців); *аматорський* (діяльність аматорських музичних колективів народно-інструментальної творчості); *фольклорний* (кобзарське мистецтво, побутові мистецькі явища);

- проаналізовано та встановлено значення музично-педагогічної діяльності видатних українських виконавців (І.Алчевського, С.Крушельницької, М.Менцинського, О.Мишуги та ін.);

- визначено динаміку виникнення та розвитку основних форм організації та методів музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – початку XX століття в контексті громадсько-освітнього руху та практики діяльності загальноосвітніх та музичних освітніх закладів;

- визначені у якості окремих форм організації музично-естетичного виховання дітей та молоді кобзарське мистецтво та побутові мистецькі явища (побутове музикування, народно-інструментальне виконавство);

• *дістало подальшого розвитку:*

- вивчення педагогічної діяльності українських композиторів, їхньої ролі у становленні системи музично-естетичного виховання дітей

та молоді (А.Вахнянин, С.Воробкевич, Д.Леонтович, М.Лисенко, С.Людкевич, Я.Степовий, К.Стеценко та ін.);

- обґрунтування теоретичних основ музично-естетичного навчання й виховання дітей та молоді. Запропоновано визначення основних теоретичних понять музичної педагогіки (зміст, закономірності, принципи, рушійні сили, форми організації, методи).

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що в роботі визначені історико-педагогічні засади музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. та на цій основі обґрунтовані загальні положення музичного навчання та виховання в сучасних закладах освіти і позашкільних освітніх установах, уточнено зміст базових понять теорії музичного навчання та виховання.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання нових фактів розвитку теорії та практики музично-естетичного виховання дітей та молоді, які висвітлені у дисертації та публікаціях за матеріалами дослідження, у навчальному процесі педагогічних і музичних закладів освіти по підготовці педагогічних кадрів, зокрема у навчальних програмах педагогічних дисциплін. Матеріали дисертації містять пропозиції для удосконалення практики музично-естетичного виховання дітей та молоді в сучасних закладах освіти різного рівня, для підготовки підручників та навчальних посібників з питань музично-естетичної освіти, для подальшого обґрунтування сучасної теорії і практики музично-естетичного виховання, музичної освіти.

За матеріалами дослідження видано навчальний посібник „Основи загальної та музичної педагогіки”, який використовується в навчальному процесі вищих навчальних закладів педагогічного та мистецького профілю.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки Київського національного лінгвістичного університету (1999-2003), кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії ім. П.І.Чайковського (2003-2005), кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (2003-2006); на Міжнародних науково-практичних конференціях: „Україна, українці, українознавство на межі тисячоліть” (Київ, 1999), „Гуманізація навчально-виховного процесу” (Слов’янськ, 1999), „Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції” (Суми – Київ, 2004), ЮНЕСКО “ЛІНГВАПАКС–УПІ” (Київ, 2000), „Kultura i edukacja wuzyczna” (Кельце, Польща, 2006); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Музичний ландшафт України: школи,

регіони, індивідуальності” (Суми, 1999), „Музична освіта в контексті світового досвіду” (Київ, 2002), „Сучасна мистецька освіта: реалії та перспективи” (Суми, 2003).

Кандидатська дисертація на тему „Поліпшення естетичного виховання підлітків засобами музики” (спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки) була захищена у 1985 році в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 45 публікаціях. З них: 2 монографії, 1 навчальний посібник, 2 книжки історичних нарисів, 1 брошура, 29 статей у фахових збірниках наукових праць, 7 статей в інших виданнях, 3 статті у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (384 найменування). Загальний обсяг дисертації – 397 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначені проблема, об'єкт, предмет, завдання дослідження, теоретична основа дослідження, методи, наукова новизна та практичне значення дисертації, окреслено джерельну базу та сформульовано концепцію дослідження.

У першому розділі **„Історико-теоретичні передумови виникнення музично-естетичної думки і виховання”** представлено історіографічний аналіз стану вивчення проблеми, розглядаються та аналізуються сучасні наукові дослідження проблем музично-естетичного виховання дітей та молоді.

Аналізуючи сучасні наукові джерела, слід відзначити, що дослідження проблем музично-естетичного виховання дітей та молоді здійснюється за такими напрямками:

1. Дослідження, присвячені загальним проблемам музичної творчості в контексті розвитку художньої культури в Україні, – це праці істориків, мистецтвознавців, педагогів, філософів, видатних громадських діячів, які тісно пов'язують суспільно-економічні процеси з розвитком культури, освіти в Україні в методологічному, теоретичному та комунікативному аспектах (В.Верстюк, М.Гордійчук, М.Грушевський, Т.Гунчак, В.Даниленко, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич, Е.Кучменко, Л.Левчук, І.Огієнко, О.Субтельний, М.Ржевська, О.Шевчук, ін.).

2. Дослідження, присвячені мистецьким надбанням і музично-педагогічній діяльності українських композиторів і виконавців (Н.Дем'янка, Л.Іванова, С.Процик, Є.Федотов, І.Фрайт та ін.).

3. Дослідження, в яких аналізується процес становлення та розвитку музичної освіти та виховання (Б.Брилін, Т.Грищенко, Н.Згурська, В.Крицький, В.Кузмічова, О.Ляшенко, І.Мостова, О.Овчарук, А.Омельченко, В.Орлов, Л.Побережна, Л.Проців, М.Семко, І.Сташевська, Т.Танько, В.Федорчук, Л.Шевченко та ін.).

На основі аналізу історико-теоретичного матеріалу щодо процесу розвитку музичної культури та музично-естетичного виховання дітей та молоді визначені основні історичні періоди, що передували формуванню системи музично-естетичного виховання дітей та молоді, етапи та напрями його розвитку в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Періоди, що передували формуванню системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні:

- історико-синкретичний, який тривав від стародавніх часів до ХІ століття, коли вплив музичних явищ на людей характеризувався синкретичністю – невід'ємністю від повсякденного побуту, ґрунтованого на ритуалах і традиціях релігійного та народно-традиційного характеру;

- ортодоксально-секуляризаційний (ХІ ст. – ХІХ ст.), який характеризується діяльністю музичних осередків культових закладів, що поступово поєднували релігійну спрямованість музичного оформлення культових обрядів з професійним музичним навчанням і вихованням світського характеру.

Етапи становлення і розвитку системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття:

- змістовно-визначальний, який охоплює період 1860-1880-тих років і характеризується становленням самосвідомості національно налаштованої української інтелігенції, визначенням основних завдань музичного виховання, появою перших форм організації музично-естетичного виховання дітей та молоді, створенням музичних навчальних закладів;

- педагогічно спрямований, який розпочався наприкінці ХІХ ст. і визначився цілеспрямованою педагогічною діяльністю видатних українських композиторів і виконавців, побудованою на науково-методичних засадах, створенням музично-просвітницьких організацій, розширенням мережі музичних навчальних закладів і побутового музикування, що поклало початок створенню системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні.

Напрямки музично-естетичного виховання дітей та молоді:

- освітній (музично-освітня діяльність загальноосвітніх та музичних навчальних закладів: Київське музичне училище, Харківські музичні класи, Одеська школа аматорів музики, Київський інститут шляхетних дівчат, музичні школи при товариствах „Боян” у Львові та інших містах);

- громадсько-просвітницький (музично-освітня діяльність таких громадських товариств і організацій, як „Просвіта” (Львів), „Руська бесіда” (Чернівці), „Союз співацьких і музичних товариств” (Львів), відділення Імператорського російського музичного товариства (Київ та інші міста), „Галицьке музичне товариство” та „Боян” (Львів та інші міста), „Горбан” (Львів), „Український клуб” (Київ), Київське літературно-артистичне товариство, „Общество изящных искусств” (Одеса), „Житомирське артистичне товариство”, „Полтавське артистичне товариство” та ін.);

- композиторсько-виконавський (музично-освітня діяльність видатних українських композиторів і виконавців: І.Алчевського, А.Вахнянина, В.Верховинця, С.Воробкевича, С.Крушельницької, Д.Леонтовича, С.Людкевича, М.Лисенка, М.Менцинського, О.Мишуги, Б.Підгорецького, Д.Січинського, П.Сокальського, Я.Степового, К.Стеценка, Г.Хоткевича);

- аматорський (діяльність аматорських музичних колективів народно-інструментальної музики: домрово-балалаєчні оркестри у Києві та інших містах, капели бандуристів, оркестри неаполітанського складу та ін.);

- фольклорний (кобзарське митецтво та побутове народно-інструментальне музикування).

Розкривається значення та роль музично-естетичного виховання молоді у творчій спадщині Т.Шевченка, О.Духновича, І.Франка, Лесі Українки, Ю.Федьковича, С.Сірополка, С.Миропольського.

Особлива увага приділяється визначенню ролі та значення педагогічної спадщини С.Миропольського та С.Сірополка, які вперше поставили питання науково-педагогічного підходу до музично-естетичного виховання дітей та молоді, зробили спробу його науково-теоретичного обґрунтування, визначення основних понять та змісту. Ними визначаються такі категорії, як „естетичне сприйняття”, „естетичні потреби”, „естетичне почуття”, „естетичний ідеал”, „естетичні нахили”, „естетичний смак”.

Під естетичним вихованням С.Миропольський розумів процес формування у людини здібностей сприйняття та правильного розуміння прекрасного, що можна досягти виконанням таких завдань: виявлення естетичних здібностей, формування естетичного сприйняття,

задоволення художньо-естетичних потреб, формування естетичного ідеалу, розвиток естетичного смаку.

С.Сірополко основною метою музичного виховання вважав навчання дітей розумінню музики, досягнення якого можна здійснити за допомогою двох напрямків роботи: перший – ознайомлення дітей та молоді з народною музикою та творами великих композиторів; другий – організація музичних гуртків, в яких можна вивчати музичну грамоту, історію музики, навчати гри на музичних інструментах.

Отже, у другій половині XIX ст. остаточно сформувалося уявлення про музичне й естетичне виховання як соціальне явище. Визначилися його основні історичні передумови та напрямки, що створили перспективу подальшого розвитку педагогічної системи організації та керівництва музично-естетичним вихованням дітей та молоді в Україні.

У другому розділі „Музично-естетичне виховання дітей та молоді в контексті громадсько-освітнього руху в Україні другої половини XIX – початку XX століття” визначена загальна історична ситуація, регіональна специфіка громадсько-освітнього руху та його вплив на виникнення та становлення системи музично-естетичного виховання дітей та молоді.

Встановлено, що в українській культурі другої половини XIX ст. вирізняються два періоди: 50 – 70-ті й 80 – 90-ті роки. Перший можна назвати часом гуртування інтелектуальних сил у пошуках найвагоміших засобів збереження та піднесення національної самосвідомості. Другий характеризується активізацією культурного життя в різних його видах і формах, включенням його до загальнослов'янських і світових процесів духовного розвитку.

Якщо у перший період національно налаштована інтелігенція діє, використовуючи офіційно дозволені окремі види професійно-культурної діяльності, то під кінець 90-х років, завдяки поширенню національного визвольного руху, вона активізує процеси щодо створення системи культурних інституцій. Виникають культурно-освітні товариства, бібліотеки, музеї, архіви тощо.

Друга половина XIX століття в Україні характеризується загальним піднесенням музичної культури й освіти, становленням і розквітом національних загальноосвітніх і мистецьких шкіл.

Разом з тим громадське та культурне життя Східної та Західної України XIX ст. має свої особливості, які пояснюються відмінністю традиційного побуту та суспільно-політичних обставин.

Розвиток мистецького руху в Україні другої половини XIX ст. значно ускладнювався боротьбою різних політичних партій і угруповань серед місцевої інтелігенції. Але не зважаючи на це, в різних місцях

українськими громадами робилися перші кроки до створення національних культурних інституцій. Видавалися українськомовні літературно-художні часописи, виникли різні легальні просвітницькі товариства у Західній Україні (“Руська Бесіда”, “Матиця руська”, “Просвіта”). Завдяки своїй діяльності, на одне з перших місць в національному русі висувається київська “Громада”, до складу якої ввійшли відомі діячі української культури. Їхньою першочерговою турботою було поліпшення долі українців і особливо селянства.

Відзначено, що у 1861 р. петербурзька група отримала дозвіл на видання першого в Російській імперії українського часопису, що дістав назву “Основа”. Його фундаторами були Василь Тарновський і Григорій Галаган. Упродовж свого короткого 22-місячного існування „Основа” була своєрідним засобом спілкування та збуджувачем національної свідомості української інтелігенції, розкиданої по всій імперії.

Отже, друга половина XIX – початок XX ст. стала початком соціально-політичного становлення та відродження української національної самосвідомості. Це сприяло не тільки активізації соціально-політичних процесів на користь українського народу, а й було поштовхом для виникнення та розвитку національної освіти та виховання, гарантувало подальше становлення системи музичної освіти та виховання дітей та молоді.

Наголошено, що після припинення діяльності Кирило-Мефодієвського товариства (1847) культурне життя на всіх українських землях занепало. Але на кінець 50-х років воно починає поживляватися. Видаються етнографічно-фольклорні, літературно-художні збірки та альбоми („Записки Южной Руси”; „Ужинок рідного поля”; „Хата”), створюються фундаментальні науково-критичні праці (М.Максимович, П.Куліш, М.Костомаров та ін.).

Зазначено, що на початку 1860-х років з польської та спольщеної шляхти Правобережжя виділилася група студентів на чолі з Володимиром Антоновичем, які спілкувалися українською мовою, одягалися в українське вбрання та дотримувалися українських звичаїв. Їх називали хлопоманами.

Наслідуючи киян, українська інтелігенція провінційних міст – Полтави, Чернігова, Харкова й Одеси – також засновувала свої громади, розширювала мережу недільних шкіл, доки їхня кількість на Україні не наблизилася до сотні. Члени громад занурювалися в уже традиційні царини етнографії, філології, історії та музики. У другій половині XIX ст. це романтичне й позбавлене політичного забарвлення поєднання ідеалізму, народництва та поклоніння всьому українському стало відомим під назвою українофілства.

Найбільшим досягненням у видавничій діяльності того часу слід вважати видання наукового місячника „Киевская Старина”, який видавався впродовж 25 років. Заснований в 1882 р. членами “старої” київської „Громади”, він був єдиним науково-літературним органом у всій Російській імперії. До появи його причетні такі меценати української культури, як В.Тарновський і В.Семиренко. Не зважаючи на те, що місячник друкувався російською мовою, за духом своїм „Киевская Старина” була українською. Місячник став єдиним і необхідним джерелом для здійснення наукових досліджень у галузі історії, літературознавства, етнографії, мовознавства.

Надзвичайно важливу роль у суспільно-політичному та культурно-науковому житті України 70-80-их рр. зіграли „Громади”. Навколо них об’єднувалися представники української інтелігенції, які здійснювали культурно-просвітницьку роботу серед селян і робітників. Членами „Громад” були також професори університетів, які вчителювали у недільних школах, збирали, фіксували та видавали фольклорний матеріал, робили етнографічні записи.

Період, що охоплює чверть сторіччя в житті українського народу, тобто останню декаду XIX ст. і перші 14 років XX-го (до початку Першої світової війни), слід назвати добою українського відродження. В історії українського культурного процесу він став важливим досягненням щодо формування нової української людини та її прагнень до самостійності.

Розглядаючи стан проблеми в Західній Україні, визначено, що у XIX ст. Галичина була важливим центром концентрації представників різних національних і етнічних утворень: української, русинської, польської, австрійської, вірменської, угорської, румунської, єврейської та ін. Тому у духовному розвитку краю, як відзначає у своєму дослідженні Л.Кияновська, природно співіснували дві різноспрямовані тенденції культурного розвитку:

- *доцентрова* як така, що була спрямована на ствердження неповторних, сутнісних сторін національної ментальності, сприяла розвитку самосвідомості кожної з націй;

- *відцентрова*, в котрій природно об’єднувалися і розманітні впливи сусідніх культур, і нові загальноєвропейські стильові віяння.

Відзначено, що наприкінці 60-х років вирішального прориву в Галичині домоглося русофільство, коли його догми прийняло так зване Святоюрське коло греко-католицького вищого духовенства. Тому русофільство швидко поширилося на більшість духовенства, й до кінця XIX ст. священники являли собою його основну соціальну базу.

Музичне життя України періоду 1860-1890-х рр. позначене перехідною тенденцією: від аматорського виконавства як основної

форми музикування до професійного. Важливу роль у культурно-просвітницькій діяльності серед народу відіграли хорві осередки. На противагу церковним хорам у невеликих провінційних містах і селах у другій половині XIX ст. починають формуватися хорві колективи суто світського характеру. Їхній репертуар не обмежувався духовними творами, а складався також з народних пісень. Склад цих хорів був дуже різноманітний: переважно студенти та молодь, демократична інтелігенція, робітники.

Наприкінці XIX — початку XX ст. в Україні, зокрема, Галичині існувало багато різноманітних хорових товариств, що відіграли важливу роль у розвитку музичного мистецтва краю. Це була розгалужена мережа хорових колективів „Боян”, які діяли по всіх куточках Галичини. Назва „Боян” прийшла до Галичини з Наддніпрянської України, із „Слова о полку Ігоревім”. У 1891 р. за ініціативою композиторів В.Шухевича, А.Вахнянина та П.Бажанського почав свою музичну та просвітницьку діяльність львівський „Боян”, який започаткував одну з масових форм музично-естетичного виховання дітей та молоді – колективне хорове виконавство.

Станіславський „Боян” у 1900 р., буковинський у 1905 р., тернопільський „Бояни” у 1913 р. організували музичні школи; львівський у 1897 р. – навчальні класи, які у 1903 р. перетворилися на Вищий музичний інститут.

У другій половині XIX ст. відбуваються помітні зрушення в галузі музично-естетичного виховання в загальноосвітніх закладах, зумовлені загальною демократизацією мистецтва, освіти, боротьбою прогресивно налаштованих діячів культури на розкріпачення творчих сил народу.

Музично-естетичному вихованню приділялась увага в загальноосвітніх закладах. У гімназіях, пансіонах, інститутах шляхетних дівчат, на вищих жіночих курсах учням надавалася можливість здобувати знання з музичної грамоти, оволодівати грою на різних інструментах.

Водночас для дітей бідних селян і робітників не тільки навчання музики, а й загальна освіта залишалася недосяжною мрією. Лише завдяки старанням окремих демократично налаштованих музикантів-педагогів і композиторів (К.Стеценко, М.Леонтович, О.Кошиць, Ф.Попадич), які працювали в селах і невеликих містах, виникали дитячі шкільні хори, поступово в широких масах пробуджувалося прагнення до навчання музики.

Під тиском прогресивних діячів, які намагалися створити систему повноцінної освіти, Міністерство освіти видало в 1897 р. циркуляр, де було рекомендовано всім навчальним закладам влаштувати учнівські

літературно-музичні вечори. Вони стали однією з форм заохочення до занять дітей та молоді літературою та музичним мистецтвом. Рух за музично-естетичне виховання ширився як у великих центрах України (Києві, Харкові, Одесі), так і в малих містах Чернігівської, Полтавської, Подільської та інших губерній. Проте лише в навчальних закладах, очолюваних не тільки освіченими, а й музично обдарованими особами, викладання загальноосвітніх дисциплін поєднувалося з уроками музики й співу.

Отже, інтенсифікація процесів становлення системи музично-естетичного виховання дітей та молоді пояснюється активністю громадсько-освітнього руху в Україні другої половини XIX століття. В результаті набула поширення основна форма організації масового музично-естетичного виховання дітей та молоді – *колективне хорове виконавство*. Створення та функціонування хору стало характерним для будь-якого колективного утворення, об'єданого загальнонаціональною ідеєю. Цим пояснюється й формування саме в цей час основного методу музично-педагогічного процесу – *формування вокально-хорових навичок*.

Громадсько-освітній рух в Україні другої половини XIX – початку XX століття був безумовним контекстом для розвитку освітніх процесів і тому специфіка розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді була зумовлена саме специфікою громадсько-освітнього руху.

Отже, в цьому контексті остаточно реалізувався *змістовно-визначальний етап* розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді.

У третьому розділі дисертації „**Музично-естетичне виховання дітей та молоді в загальноосвітніх і спеціальних музичних закладах України другої половини XIX – посатку XX століття**” визначається місце, роль музики та значення її впливу на дітей та молодь у контексті загальноосвітніх процесів. Виявлені основні форми організації музичної діяльності та виховання. Значна увага звернена на роль українських композиторів у становленні української національної музичної освіти.

Усі видатні українські композитори займалися музично-педагогічною діяльністю. У розділі розглядається питання внеску кожного з них у розвиток системи музично-естетичного виховання дітей та молоді.

Зокрема, доведено, що у другій половині XIX ст. Україна не мала ефективної системи, яка б забезпечувала поступове культурне зростання нації. Водночас просвітницька та музично-педагогічна діяльність композиторів створювала певні умови для активізації цього процесу. Широко відомий той факт, що за відсутності можливості професійної

музичної підготовки в Україні композитори та виконавці одержували музичну освіту за її межами.

Так, М.Лисенко здобув професійну музичну освіту у Лейпцигу, С.Воробкевич закінчив консерваторію у Відні, А.Вахнянин – віденський університет, Д.Січинський – львівську консерваторію, Б.Підгорецький – музичний інститут у Варшаві, М.Леонтович музичну освіту здобував шляхом відвідування лекцій та консультацій в петербурзькій Придворній капелі, Я.Степовий навчався в петербурзькій консерваторії.

Це свідчить про те, що процес музичного навчання й виховання, в якому брали участь українські композитори, протягом багатьох років втілював риси різних національних музичних культур. На цьому тлі стверджувалася музично-естетична освітницька лінія, закономірним завершенням якої стало створення у 1904 р. М.Лисенком музично-драматичної школи. Це стало початком формування системи суто національної професійної музичної освіти в Україні.

Визначено, що в другій половині XIX ст. відбуваються помітні зрушення у галузі музичного виховання в загальноосвітніх закладах, зумовлені демократизацією мистецтва й освіти.

Аналіз документів з фондів Центрального державного історичного архіву України свідчить, що у циркулярах і постановах декларувалася ідея впровадження у навчальний процес народних училищ дисципліни „хоровий спів”. Це, наприклад, рішення з протоколу з’їзду інспекторів народних училищ Чернігівської губернії від 3 червня 1886 року „Про обов’язкове навчання церковному співу викладачів народних училищ”, повідомлення директорів Острозької та Коростишевської учительських семінарій „Про постановку викладання співів” 11 березня та 19 квітня 1889 року, листування керівництва Київського учбового округу з директорами народних училищ з приводу організації навчання співу та створенню хорів.

Визначається, що високим рівнем відзначалося музичне виховання у Київському інституті шляхетних дівчат. У різні роки тут викладали М.Лисенко, К.Ванка, В.Каульфус, І.Витвицький, В.Заремба, чеський піаніст, композитор і диригент А.Паночіні, піаніст М.Завадський, музичний діяч, критик і композитор В.Чечотт, С.Блуменфельд, М.Тутковський та ін.

На основі аналізу матеріалів ЦДІА встановлено, що поряд з діяльністю місцевих відділень Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ) наприкінці XIX ст. активізується робота приватних музичних навчальних закладів: шкіл, класів, курсів.

Перша приватна музична школа у Києві, створена К. Ф. фон Фейстом у 1881 році, мала назву вокально-інструментальної. Але ще

раніше, як свідчать документи фондів ЦДІА України, у 1867 році за проханням директора Київського відділення Імператорського російського музичного товариства у Києві було відкрито музичну школу, де викладалися елементарна теорія музики, контрапункт і вчення про гармонію, сольний і хоровий спів, гра на фортепіано, сольфеджіо та сумісна гра. Помітним явищем стало відкриття у 1889 році музичної школи та оркестру народних інструментів при Київських головних майстернях місцевого залізничного вокзалу, де керівниками стали інженер В.Пітте та майстер І.Кравчук.

Зазначено, що після відкриття Київського музичного училища при відділенні ІРМТ тут почали функціонувати підготовчі курси З.Худякової.

У 1889 році була відкрита приватна музична співацька школа київською дворянкою Є.Потешніною. У 1889 році у Либідській дільниці міста Києва почало діяти елементарне музичне училище, про що свідчить справа, яка зберігається в ЦДІА України, а у 1892 році дворянином Ю.Сендзіковським була відкрита музична школа у місті Умані.

У Харкові здобула визнання спеціальна фортепіанна школа, очолювана талановитим піаністом, учнем Ф. Ліста – А.Беншем. Певні традиції мала музична освіта в Житомирі. Тут у 1871 році було відкрито елементарне музичне училище, у 1885 році – музична школа П.Грінберга, а у 90-х роках користувалася популярністю музична школа, очолювана здібним і досвідченим піаністом С.Ружицьким.

Аналогічні приватні установи у цей період виникали в інших містах України. Так, у Єлизаветграді було відкрито музичну школу О.Тальновського, у 1899 році тут почала діяти школа Г.Нейгауза. В Одесі широко відомими були курси К.Лаглера, Р.Гельма, класи Д.Ресселя, М.Фідельмана, Г.Рахміля.

Такі приватні музичні установи виконували загалом функції підготовчих курсів до вступу в музичні училища. Проте у деяких з них рівень викладання не поступався училищному. Показовими були підготовчі курси З.Худякової, музичне училище М.Лесневич-Носової та музичні школи С.Блюменфельда та М.Тутковського у Києві.

У Західній Україні та Закарпатті навчання музики здійснювалося здебільшого при церковних хорах. Діяльність таких хорів, що виникали у багатьох містах (Перемишлі, Львові, Станіславі, Стрию та інших), поступово виходила за межі культових завдань.

Архівні документи ДІА України у Львові свідчать про відкриття наприкінці ХІХ ст. у Львові та інших містах Галичини приватних музичних шкіл, які дали спроможність залучити до навчання гри на фортепіано та співу дітей та молоді. Організаторами цих шкіл були

професійні музиканти: Л. Марек (Львів, 1879), Л. Маньковський (Львів, 1884), К. Мікуля (Львів, 1889), В. Червінський (Львів, 1886), Г. Аббер (Тернопіль, 1897), А. Гживінський (Перемишль, 1899), Р. Россельт (Львів, 1899).

Визначено, що основний зміст роботи і завдання цих шкіл визначалися статутами, якими передбачалися:

- основна мета – навчання гри на фортепіано та співу;
- допоміжні предмети – хоровий спів і теорія музики;
- етапи навчання – підготовчий, вищий і досконалий (концертний);
- вступ до школи – конкурсний за здібностями;
- термін навчального року – з 1 вересня до 15 квітня;
- видача документа після закінчення повного курсу (свідоцтво музиканта).

Досліджено, що поряд з діяльністю музичних шкіл громадськістю влаштовувалися музичні вечори вшанування видатних діячів культури: української – на честь Т. Шевченка, польської – на честь А. Міцкевича. Святування відбувалися не тільки у Львові, а також і в провінційних містах.

Аналізується музично-освітня та педагогічна діяльність українських композиторів Східної та Західної України: А. Вахнянина, С. Воробкевича, М. Лисенка, М. Леонтовича, С. Людкевича, П. Сокальського, Б. Підгорецького, Д. Січинського, Я. Степового, К. Стеценка. На основі вивчення та аналізу теоретичних і архівних першоджерел встановлено основний зміст і напрями діяльності кожного композитора.

Доведено, що музично-педагогічна діяльність М. Лисенка, М. Леонтовича, В. Верховинця, К. Стеценка стала початком розвитку української музичної педагогіки. Їхню теоретичну спадщину складають науково-методичні посібники, підручники та інші роботи, в яких розроблені питання ефективної методики навчання музиці, співу, естетичного виховання дітей та молоді засобами інших мистецтв. Педагогічна діяльність українських музикантів-виконавців другої половини XIX — початку XX століття є окремою складовою загального процесу становлення музичної освіти й виховання дітей та молоді в Україні. Професійно-виконавська та викладацька діяльність І. Алчевського, С. Крушельницької, О. Мишуги, М. Менцинського, Г. Хоткевича вплинула на становлення української музично-педагогічної системи. Їхня участь у педагогічній роботі по підготовці професійних мистецьких кадрів поклала початок створенню української музично-педагогічної школи, яка конкурувала з існуючими на той час російськими та іншими національними школами.

На основі аналізу педагогічної спадщини українських композиторів і виконавців доведено, що наприкінці XIX століття з їхніх окремих методичних практичних напрацювань вибудовується комплекс теоретичних і практичних навчально-виховних елементів. На початку XX століття він перетворився на методичну систему, до якої входили:

- форми організації музичного навчання та виховання (педагогічна діяльність у музичних навчальних закладах, культурно-освітніх і громадських товариствах);
- методи музичного навчання (розробки методичних вправ і власні школи навчання виконавству);
- різноманітна концертно-виконавська діяльність.

Щодо форм організації і методів музично-естетичного виховання дітей та молоді, які були поширені в практиці діяльності загальноосвітніх та музичних закладів, то їх можна визначити за двома рівнями: *елементарним (аматорським)* та *професійним*.

На елементарному рівні:

- форми організації навчання співів в загальноосвітніх навчальних закладах та колективне хорове виконавство;
- методи формування вокально-хорових навичок.

На професійному рівні:

- форми індивідуального навчання гри на музичних інструментах та сольному співу;
- публічне концертне виконавство.

Отже, у загальному розвитку процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – початку XX століття визначилися дві *тенденції*: загальноосвітня та спеціалізована. Перша характеризувалася музично-естетичною спрямованістю діяльності освітніх у станов та громадських інституцій на підвищення загального музично-естетичного рівня дітей та молоді в контексті загальної освіти. Друга визначала професійну спрямованість цього процесу в спеціальних музичних школах.

Процеси, що характеризувалися цими тенденціями у поєднанні з громадськими і побутовими засобами музичної творчості сприяли виникненню цілісної системи музично-естетичного виховання, що остаточно визначило завершення другого *педагогічно-спрямованого* етапу розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – початку XX століття..

У четвертому розділі дисертації „Музика в громадському житті та побуті як засіб музично-естетичного виховання дітей та молоді” висвітлені питання освітньо-виховних функцій музики в

іституціоналізованих і неформальних формах громадського життя України.

У 1863 р. в Києві було відкрито відділення Імператорського російського музичного товариства (ІРТМ), що мало на меті влаштування серйозних музичних зібрань.

Сама історія Київського відділення ІРТМ до цього часу вивчена й описана не повно. Але незаперечна позитивна діяльність Р.Пфеніга – першого музичного директора Київського відділення ІРТМ, директора першого в Україні музичного училища, одного з ініціаторів створення в Києві оперного театру.

Найбільш характерною рисою того часу була тенденція демократизації музичного мистецтва, свідченням чого став широкий аматорський рух. При різних установах, навчальних закладах, підприємствах створюються хори, оркестри мандоліністів, балаласчників, струнні колективи, а також гуртки шанувальників музики та сценічного мистецтва.

Відзначається зміст роботи професійних і аматорських колективів, об'єднань у окремих містах України: Одеса („Товариство аматорів музики” та „Общество изящных искусств”), Миколаїв („Товариство шанувальників хорового співу”, Миколаївське відділення ІРТМ), Луганськ (Гурток аматорів драматичного мистецтва, музики і співу), Полтава (Полтавське відділення ІРТМ, гуртки камерної музики). Ті ж процеси спостерігалися і в окремих регіонах: Галичина (Хати-читальні „просвіти” хорові товариства „Боян”, „Союз співацьких і музичних товариств”, Музичне товариство ім. М.Лисенка), Буковина („Міщанська читальня”, „Руське літературно-драматичне товариство”, „Буковинський Боян”, „Міщанський хор”).

Перший професійний хор в Україні створив М.Лисенко. Для стаціонарних виступів композитор, як правило, кожного разу набирав нових співаків, кількість яких не перевищувала 40-60 осіб. Хор Лисенка брав активну участь у мистецькому житті Києва, де з 1890 і до 1907 р. відбулося близько 60 концертів і 50 музичних вечорів хору (причому кілька з них пройшло під егідою музичного товариства „Боян”).

Визначено, що в історії розвитку музичної культури в Західній Україні друга половина XIX ст. так само позначена розгортанням музично-освітньої роботи й активізацією хорового руху. Осередками хорового співу були переважно такі навчальні заклади, як гімназія, бурса, семінарія.

Так, наприкінці XIX – початку XX ст. в Галичині існувало багато різноманітних хорових товариств, які відіграли значну роль у розвитку

музичного мистецтва краю. Це була розгалужена мережа хорових колективів „Боян”, що діяли по всіх куточках Галичини.

Головними завданнями товариства були: „Плекання головного українського співу як хорового, так і сольного, як також інструментальної музики, а засобами для цього повинні стати: а) спільні вправи, б) музичні концерти, в) товариські вечірки й прогульки як по Львову, так і по краю, г) оголошення конкурсів на вокальні та інструментальні твори, д) організація і утримання музичної бібліотеки, є) заснування й утримання музичної школи, е) допомога хорам і товариствам в краю і організування спільних з'їздів і концертів, ж) музичні видавництва та поміч їм”.

У другій половині XIX ст. виникає великий інтерес до народного мистецтва. З'являється наукова, методична та популярна література, присвячена мистецтву народних музикантів. У статті Г.Базилевича в першому випуску “Етнографічного збірника” (1853 р.), в роботі П.Куліша “Записки о Южной Руси” (1856 р.) вперше науково осмислюється постать музиканта-співця, спосіб його життя, його мистецтво.

Поштовхом до подальшого наукового розгляду цих питань став реферат М.Лисенка “Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм” (1874 р.), де вперше було визначено творчість кобзарів як велике національне надбання.

У справі дослідження народних інструментів важливою є праця М.Лисенка „Розвідки про музичні інструменти в Україні” (1892 р.). Композитор вперше дає опис будови кобзи-бандури, досліджує її історичне походження, аналізує строї та художньо-виражальні можливості. Започаткований М.Лисенком напрямок української музичної фольклористики в першій половині XX ст. успішно розвинули Ф.Колесса, С.Людкевич, К.Квітка, Д.Ревуцький та ін. Продовженням розпочатої М.Лисенком справи наукових досліджень музичних інструментів стає збірник статей українських діячів О.Пчілки, М.Лисенка та М.Дмитрієва „Кобза і кобзарі” (1907 р.). Серед науково-дослідницьких розвідок, присвячених кобзарському мистецтву, етапною є праця Ф.Колесси “Мелодії українських народних дум”, де аналізуються репертуар кобзарів та різні манери його виконання (1910 р., 1913р.).

Наголошено, що провідне місце в розвитку професійного бандурного мистецтва належить видатному музиканту, теоретику та педагогу Г.Хоткевичу. Він організував концерт народних музикантів на XII Археологічному з'їзді 1902 р. і привернув увагу громадськості до життєвих і творчих проблем кобзарів і лірників. Значним поштовхом для розвою професійних засад кобзарського мистецтва стало створення

теоретично-практичних курсів гри на бандурі: Г.Хоткевича (1909р.), М.Злобінцева (Домонтовича) (1913р), В.Шевченка (1913-1914р.), В.Овчинникова (1914 р.). Підручники гри на інструменті стали міцним підґрунтям для подальшого розвитку професійної бандурної освіти. Крім широкого розповсюдження кобзарства на Східній Україні, мистецтво народних музикантів було здавна відоме і на теренах Західної України. Проте в середині XVIII ст. бандура вибула із побуту галичан. Лише на початку XX ст., з приїздом до Львова в 1906 р. Г.Хоткевича, кобзарське мистецтво знову відродилося, а навчання гри на бандурі стало невід'ємним у багатьох навчальних закладах України.

Результатом ґрунтовного вивчення кобзарського мистецтва стало усвідомлення дослідниками його великого національно-виховного потенціалу, реалізація якого можлива у відповідних музично-освітніх закладах. А тому кобзарське мистецтво стало складовою навчальних програм музичних шкіл, а гра на бандурі активно впроваджувалася в загальноосвітніх закладах України. Як наслідок цього процесу – виникнення та активна концертна діяльність багатьох виконавських колективів (шкільних капел бандуристів), створення репертуарного та потужного дидактико-методичного забезпечення процесу навчання гри на бандурі.

Кобзарі були не єдиними народними музикантами. Невід'ємною складовою традиційних побутових обрядів були народні музики – музиканти-виконавці на народних іструментах.

Виконання інструментальної музики у XIX – на початку XX ст. здійснювалося під час таких заходів: 1) хрещення, досвітки, весілля, вечорниці; 2) виконання, пов'язане з сільськогосподарською або домашньою працею (музичний супровід на зібраннях людей, зайнятих обскубуванням пір'я, вишиванням у зимові вечори або вибиранням картоплі на полі).

Обов'язковими учасниками таких важливих в житті українського народу заходів були діти та молодь.

За дослідженнями К.Квітки визначений перелік найпоширеніших побутових музик, серед яких були й представники підростаючого покоління: кобзарі, лірники; співці; торбаністи; скрипники; бубністи; басісти; цимбалісти; троїста музика; дударі; трембітники.

Зазначено, що у традиційних інструментальних ансамблях типу „троїсти музики” основними інструментами в різних регіонах України впродовж понад двох століть були скрипка та цимбали. Приспонувалися до них у певних комбінаціях такі інструменти, як бубен, бас (басоля), контрабас, великий барабан з тарілкою. Виникали різні типи ансамблю, які в кінці XIX ст. досягли свого найвищого ступеня розвитку.

Таким чином, музика як соціальне явище є невід'ємною складовою життєдіяльності українського народу. Тому система музично-естетичного виховання дітей та молоді не може функціонувати поза громадської та побутової сфери людської діяльності. Ці дві сфери визначають ефективні форми організації музично-естетичного виховання дітей та молоді:

- участь дітей та молоді у громадських музичних об'єднаннях;
- участь у побутовому музикуванні.

Отже, освітньо-виховні функції музики в інституціоналізованих і неформальних формах громадського життя України полягали у створенні умов для формування музично-естетичної свідомості дітей та молоді, залучення їх до музично-творчої діяльності.

Зміст музично-естетичного виховання, обумовлений загальноосвітньою та спеціалізованою тенденціями, про які йшлося у попередньому розділі, в поєднанні з побутовими музично-естетичними явищами створили своєрідну *модель*, що стала прообразом сучасної системи музично-естетичного виховання дітей та молоді:

- елементарне музично-естетичне виховання;
- спеціальне музично-естетичне навчання та виховання;
- вище музично-естетичне навчання та виховання;
- побутове музично-естетичне виховання.

Отже, на початку ХХ століття в Україні сформувалася цілісна виховна система, яка поєднала в собі освітній, громадсько-просвітницький, композиторсько-виконавський, аматорський і фольклорний напрямки, що свідчило про завершення педагогічно-спрямованого етапу розвитку музично-естетичного виховання дітей та молоді.

У п'ятому розділі „**Теоретичні засади музичної освіти та виховання (музичної педагогіки)**” з урахуванням емпіричного та теоретичного досвіду другої половини ХІХ – початку ХХ ст., на основі класичної теорії наукового пізнання та досягнень сучасної педагогічної науки обґрунтовуються основні теоретичні поняття, понятійно-термінологічний апарат, закономірності, принципи організації, форми та методи музичного навчання та виховання (музичної педагогіки).

Практичний досвід музично-освітніх процесів, що проходили на українських землях наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., створили підстави для обґрунтування теоретичних основ процесу музичного виховання та навчання. Але їхньому ефективному впровадженню у життя в 20-ті роки ХХ ст. заважали догми більшовицької ідеології та комуністичної моралі, які базувалися на принципах класовості й інтернаціоналізму.

Визначено, що ще наприкінці XIX ст. ідеї музично-естетичного виховання дітей та молоді вперше були обґрунтовані С.Миропольським в його працях „Про музичну освіту народу в Росії та Західній Європі”, „Навчання співам в народній школі”, „Стислий підручник і метод викладання за нотами”, „Музична грамота для всіх” та С.Сірополком у працях „Театр як засіб естетичного виховання” та „Естетичне виховання”.

Їхнє теоретичне значення полягало у обґрунтуванні основних завдань музично-естетичного виховання дітей та молоді: виявлення естетичних здібностей дітей та молоді; формування їхнього естетичного сприйняття; задоволення художньо-естетичних потреб; виховання естетичних почуттів; формування естетичного ідеалу; розвиток естетичного смаку.

Вони також визначили основні принципи музично-естетичного виховання: цілеспрямованість, систематичність, наочність, народність, поєднання музичного розвитку з розумовим і фізичним, моральним і патріотичним вихованням, урахування індивідуальних можливостей учнів.

У подальшому ці ідеї набули розвитку в теоретичних працях Б.Асаф'єва, Б.Яворського, Н.Крупської, А.Луначарського, В.Шацької, але були спрямовані на створення так званого „спрощеного” дитячого масового мистецтва в умовах авторитарної школи.

Зазначено, що хоча сучасна наукова музично-естетична думка і має надбання у окремих напрямках щодо поліпшення процесу музичного навчання й виховання дітей та молоді, є необхідність визначення основних теоретичних засад музично-естетичного навчання й виховання в умовах сучасної школи.

Музично-естетичне виховання в сучасних умовах здійснюється на трьох рівнях: *елементарному*, який забезпечується загальноосвітніми навчальними закладами та позашкільними установами; *середньому* – забезпечується спеціальними типами навчальних закладів; *вищому* рівні музичного виховання, що забезпечується вищими музичними закладами. Ваємодія цих закладів з інституціями створення, збереження та накопичення музично-естетичного досвіду забезпечує ефективне функціонування системи музично-естетичного виховання дітей та молоді сьогодення.

Визначено, що предметом теорії музичної освіти та виховання (музичної педагогіки) слід вважати сукупність форм організації, методів, засобів та інших матеріальних і нематеріальних атрибутів музичного навчання й виховання.

Доведено, що основними категоріями музичної освіти й виховання є: музична освіта й виховання, принципи музичної освіти й виховання, рушійні сили, форми організації, методи музичного навчання й виховання.

Зміст поняття „музично-естетичне виховання” слід розглядати у таких аспектах:

- музично-естетичне виховання — складова частина духовного розвитку людини, її художньо-емоційної сфери, естетичного ставлення до навколишньої дійсності у процесі формування особистості;

- музично-естетичне виховання — засіб розвитку музичних здібностей людини, що забезпечують свідоме сприймання творів музичного мистецтва, здатність критичного ставлення до музичних явищ, поширення впливу музики на процеси спілкування людей, покращання їхнього побуту, збереження та примноження національних музичних традицій;

- музично-естетичне виховання — спеціально організований цілеспрямований процес формування професійних музичних якостей і музично-естетичної свідомості майбутнього музиканта.

Зміст музично-естетичного виховання включає: формування музично-естетичної свідомості особистості, системи її музичних здібностей і навичок музично-творчої діяльності. Зміст музично-естетичного виховання реалізується: умовами створення музично-естетичного середовища; виховним впливом музичних явищ за допомогою педагогічної діяльності викладачів; створенням умов для самостійної музично-творчої діяльності особистості.

Форми організації музично-естетичного виховання поділяють на індивідуальні, групові та масові. У контексті навчально-виховного процесу розрізняють урочні та позаурочні форми організації музичного виховання.

В умовах суспільного функціонування музичних явищ слід виділити також і форми організації соціокультурного музичного впливу на особистість. Це насамперед виховання в сім'ї та так зване комітатне музичне виховання — опосередкований вплив музичних явищ як фону у побутовому житті або неаналітичне сприймання музики під час дозвілля.

Дається обґрунтування загальних методів музичного виховання та музичного навчання, які визначаються за принципом процесуальної послідовності та видів музичної діяльності.

Загальні методи музичного виховання:

- а) методи формування музично-естетичної свідомості;
- б) методи організації музично-естетичної діяльності та формування досвіду практичної музичної творчості;

в) методи стимулювання практичної музичної діяльності;

г) методи музичного самовиховання.

Загальні методи музичного навчання:

а) методи навчання теорії музики;

б) методи навчання гри на музичних інструментах, співу та диригуванню;

в) методи навчання та розвитку музичних якостей.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

1. У дисертації здійснено історико-теоретичний аналіз процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді на українських землях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в практичному та теоретичному аспектах. Визначені його основні педагогічні засади та надбання.

Педагогічні засади і надбання процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття полягають у сукупності теоретичних і практичних досягнень діяльності громадських, освітніх та музичних інституцій і окремих діячів. До основних педагогічних засад слід віднести: теоретичні висновки С.Миропольського, С.Сірополка, К.Стеценка та ін. щодо ролі і значення музично-естетичного виховання дітей та молоді в суспільному розвитку. До надбань – мережу музично-освітніх закладів і установ, громадських організацій та зміст їхньої роботи, результати діяльності інституцій і окремих діячів, що виразилися у створенні цілісної системи музично-естетичного-виховання дітей та молоді, відповідної науково-методичної бази, яка забезпечувала її ефективне функціонування.

Доведено необхідність продуктивного застосування педагогічних надбань минулого в сучасній системі музично-естетичного виховання дітей та молоді.

2. Визначені основні історичні періоди, що передували формуванню системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні:

- історико-синкретичний, який тривав від стародавніх часів до ХІ століття, коли вплив музичних явищ на людей характеризувався синкретичністю – невід’ємністю від повсякденного побуту, ґрунтованого на ритуалах і традиціях релігійного та народно-традиційного характеру;

- ортодоксально-секуляризаційний (ХІ ст. – ХІХ ст.), який характеризується діяльністю музичних осередків культових закладів, що своєю діяльністю поступово поєднували релігійну спрямованість музичного оформлення культових обрядів з професійним музичним навчанням і вихованням світського характеру.

3. Визначені головні етапи становлення та розвитку системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – початку XX століття:

- змістовно-визначальний, який охоплює період 1860-1880-тих років і характеризується становленням самосвідомості передової української інтелігенції, визначенням основних завдань музичного виховання, появою перших форм організації музично-естетичного виховання дітей та молоді, створенням перших музичних навчальних закладів;

- педагогічно спрямований, який розпочався наприкінці XIX ст. і визначився цілеспрямованою педагогічною діяльністю видатних українських композиторів і виконавців, побудованою на науково-методичних засадах, створенням музично-просвітницьких організацій, розширенням мережі музичних навчальних закладів і побутового музикування, що поклало початок створенню системи музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні.

4. Виділені напрямки процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді:

- композиторсько-виконавський (музично-освітня діяльність видатних українських композиторів та виконавців);

- громадсько-просвітницький (діяльність громадських і музичних об'єднань);

- освітній (музично-освітня діяльність загальноосвітніх та музичних навчальних закладів);

- аматорський (діяльність аматорських музичних колективів народно-інструментальної музики);

- фольклорний (кобзарське мистецтво та побутове народно-інструментальне музикання).

5. У загальному розвитку процесу музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – початку XX століття визначилися дві тенденції: загальноосвітня, яка характеризувалася спрямованістю на підвищення загального музично-естетичного рівня дітей та молоді в контексті загальної освіти, та спеціалізована, що визначала професійну спрямованість цього процесу в спеціальних музичних школах.

Це дало підстави визначити форми організації і методи музично-естетичного виховання дітей та молоді, які були поширені в практиці діяльності загальноосвітніх та музичних закладів і реалізовувалися за двома рівнями: елементарному (аматорському) та професійному.

На елементарному рівні – це форми організації навчання співів (уроки) в загальноосвітніх навчальних закладах та колективне хорове виконавство; методи формування вокально-хорових навичок.

На професійному рівні – це форми індивідуального навчання гри на музичних інструментах та сольному співу; публічне концертне виконавство.

6. Педагогічна діяльність українських музикантів-виконавців другої половини ХІХ — початку ХХ століття є окремою ланкою процесу становлення музичної освіти й виховання молоді в Україні. І.Алчевський, С.Крушельницька, М.Менцинський, О.Мишуга, Г.Хоткевич, створили певну перспективу впливу практичної професійної мистецької діяльності на розвиток української музично-педагогічної системи.

На початку ХХ століття ними розвивався і впроваджувався в практику комплекс навчально-виховних елементів, який згодом перетворився у методичну систему, що складалася з таких елементів:

- музично-педагогічна діяльність у навчальних закладах та культурно-освітніх і громадських товариствах;
- розробки методичних вправ та власні методики навчання виконавству;
- концертно-виконавська діяльність.

7. Хоровий рух, кобзарське мистецтво та побутове музикування на українських землях другої половини ХІХ — початку ХХ століття стало однією зі складових музично-естетичного виховання дітей та молоді. При цьому визначено їх суттєвий взаємовплив і доведено, що система музично-естетичного виховання не може функціонувати поза громадської та побутової сфери людської діяльності. Ці дві сфери визначають ефективні форми організації музично-естетичного виховання дітей та молоді: участь у громадських музичних об'єднаннях і у побутовому музикуванні.

8. Основи теорії музичної освіти й виховання мають чітко визначену понятійно-термінологічну систему, що базується на основних поняттях класичної педагогічної науки та наукового пізнання. Вони включають такі основні категорії: зміст, мета, структура, принципи, форми організації та методи музичного навчання та виховання. Головними складовими процесу загальної музично-естетичної освіти й виховання є форми організації та методи його здійснення.

За результатами дослідження запропонована класифікація форм організації, методів музично-естетичного виховання та навчання дітей та молоді з урахуванням специфіки сучасної школи.

В умовах суспільного функціонування музичних явищ виділяються також і форми соціокультурного музичного впливу на особистість. Це насамперед процес виховання в сім'ї та так зване комітатне музичне виховання – опосередкований вплив музичних явищ як фону у побутовому житті (неаналітичне сприймання музики під час дозвілля).

9. Взаємодія основних напрямків музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття (освітнього, громадсько-просвітницького, композиторсько-виконаського, аматорського, фольклорного) дає підстави визначення моделі, що стала прообразом сучасної системи музично-естетичного виховання дітей та молоді. Її структуру складає:

- елементарне музично-естетичне виховання;
- спеціальне музично-естетичне навчання та виховання;
- вище музично-естетичне навчання та виховання;
- громадське та побутове музично-естетичне виховання.

Дане дисертаційне дослідження не вичерпує вирішення проблем, пов'язаних з музично-естетичним вихованням дітей та молоді. В першу чергу подальшого дослідження, на наш погляд, потребують питання, що стосуються використання національних традицій і форм організації музично-естетичного виховання, впровадження їх у навчально-виховний процес сучасної школи.

Зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

Монографії

1. **Михайличенко О.В.** Педагогічні аспекти розвитку української музичної культури другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Монографія. – Суми: „Мрія-1”, 2005. – 292 с.
2. **Михайличенко О.В.** Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.): Монографія. — К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. — 340 с..

Навчальні посібники.

3. **Михайличенко О.В.** Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія: Навч. посібник. – Суми: Вид. „Наука”, 2004. – 211 с.
4. **Михайличенко О.В.** Музично-педагогічна діяльність українських композиторів і виконавців другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Історичні нариси. – Суми: „Мрія-1”, 2005. – 102 с.
5. **Михайличенко О.В.** Нариси з історії музично-естетичного виховання молоді в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) –

Київ: Видавничий центр КДЛУ, 1999. – 238 с.

6. **Михайличенко О.В.** Роль культурно-освітніх товариств у розвитку освіти і естетичного виховання молоді в Україні другої половини XIX століття. – Суми: „Наука”, 1998. – 32 с.

Статті у фахових виданнях

7. **Михайличенко О.В.** Становлення музично-естетичного виховання в Україні // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.6. – К.: Видав. центр КДЛУ, 1999. – С.172-186.

8. **Михайличенко О.В.** З історії музично-естетичного виховання школярів в Україні // Зелена лампа: учебный культурологический журнал. – 1999. – № 1-2. – С.37-39.

9. **Михайличенко О.В.** Виникнення української музично-естетичної думки і виховання // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / За заг. ред. Г.І.Легенького та В.І.Сипченка. – Вип.5. – Слов'янськ: СДПУ, 1999. – С.283-304.

10. **Михайличенко О.В.** Історична українська наукова думка про музично-естетичне виховання // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.7. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.9-13.

11. **Михайличенко О.В.** Музично-естетичне виховання дітей та молоді в загальноосвітніх та приватних музичних закладах України другої половини XIX ст. // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / За заг. ред. Г.І.Легенького та В.І.Сипченка. – Вип.8. – Слов'янськ: ІЗМН-СДПІ, 2000. – С.205-222.

12. **Михайличенко О.В.** Культурно-освітній рух у Східній Україні, Буковині та Закарпатті у другій половині XIX ст. // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.8. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.151-156.

13. **Михайличенко О.В.** Напрями музично-естетичного виховання молоді в Україні другої половини XIX — початку XX ст. // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.9. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.141-144.

14. **Михайличенко О.В.** Роль „хлопоманів” у розвитку естетичного виховання молоді в Україні // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. пр. / За заг. ред. Г.І.Легенького та В.І.Сипченка. – Вип. 10. – Слов'янськ: Видав. центр СДПІ, 2000. – С. 18-28.

15. **Михайличенко О.В.** Ідеї музично-естетичного виховання у творчій спадщині І.Я.Франка // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. праць. – Вип.10. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.10-14.

16. **Михайличенко О.В.** Ідеї музично-естетичного виховання у творчій спадщині С.І.Миропольського // Теоретичні питання освіти та

виховання: Зб. наук. пр. – Вип.11. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.12-14.

17. **Михайличенко О.В.** Кобзарське мистецтво у музично-естетичному вихованні українського народу // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Суми: СДПУ ім. А.Макаренка, 2000. – С.68-83.

18. **Михайличенко О.В.** Ідеї музично-естетичного виховання у творчій спадщині Лесі Українки та Юрія Федьковича // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.12. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.33-35.

19. **Михайличенко О.В.** Ідеї музично-естетичного виховання у творчій спадщині Степана Сірополка // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.13. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.33-35.

20. **Михайличенко О.В.** Музично-педагогічна діяльність Гната Хоткевича // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.14. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.33-35.

21. **Михайличенко О.В.** Педагогічна діяльність видатних музикантів-виконавців Соломії Крушельницької та Олександра Мишуги // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.15. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.33-35.

22. **Михайличенко О.В.** Музично-педагогічна діяльність Івана Алчевського та Модеста Менцинського // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.16. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.33-35.

23. **Михайличенко О.В.** Музичне навчання і виховання в загальноосвітніх та приватних музичних школах України в другій половині ХІХ ст. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 18. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2001. – С.156-163.

24. **Михайличенко О.В.** Ідеї розвитку української музичної культури у творчій спадщині Степана Сірополка // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 19. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2002. – С.192-193.

25. **Михайличенко О.В.** Музично-педагогічна діяльність Соломії Крушельницької та Олександра Мишуги // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 20. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2002. – С.206-209.

26. **Михайличенко О.В.** Т.Г.Шевченко про музично-естетичне виховання // Вісн. Київського держ. лінгвістичного ун-ту. Серія: Педагогіка, психологія. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.198-201.

27. **Михайличенко О.В.** Хорова робота шкіл Галичини на початку ХХ ст. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр.

– Вип. 21. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2002. – С.211-213.

28. **Михайличенко О.В.** Музыка у побуті українського села кінця XIX – на початку XX ст. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 22. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2002. – С.208-211.

29. **Михайличенко О.В.** Культурно-просвітницький рух в Україні в другій половині XIX ст. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 24. – Ч. 1. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2003. – С. 163-166.

30. **Михайличенко О.В.** До питання визначення понятійно-термінологічного апарата музичної педагогіки // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 24. – Ч. 2. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2003. – С. 177-180.

31. **Михайличенко О.В.** Музично-освітні концепції в Україні 1917-1980 рр. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 25. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2003. – С. 75-78.

32. **Михайличенко О.В.** Загальні методи музичного виховання // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 26. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2004. – С. 36-41.

33. **Михайличенко О.В.** Загальні методи музичного навчання // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип.27. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2004. – С. 49-53.

34. **Михайличенко О.В.** З історії розвитку українського народного інструментально-виконавського мистецтва // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 29. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2005. – С. 280-282.

35. **Михайличенко О.В.** Становлення та розвиток музично-освітньої справи на східноукраїнських землях другої половини XIX століття // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Зб. наук пр. – Вип. 30. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2006. – С. 219-223.

Статті в інших виданнях

36. **Михайличенко О.В.** Из истории теоретической мысли и практики музыкально-эстетического воспитания школьников // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 3. – Київ-Суми: КДЛУ, МІГРО, 1994. – С. 162-170.

37. **Михайличенко О.В.** Музично-педагогічна діяльність С.П.Людкевича // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. – Вип. 4. – К.: Видав. центр КДЛУ, 1997. – С.118 -124.

38. **Михайличенко О.В.** Розвиток музично-естетичної освіти та виховання в Україні 1917-1920 рр. // Теоретичні питання освіти та

виховання: 36. наук. пр. – Вип.5. – К.: Видав. центр КДЛУ, 1997. – С.331-338.

39. **Михайличенко О.В.** Музично-естетичне виховання у творчій спадщині В.Верховинця // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського держ. лінгвістичного ун-ту. – Вип.2. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С.353-358.

40. **Михайличенко О.В.** До питання вивчення досвіду музично-естетичного виховання молоді в Україні другої половини XIX ст. вчителями-іноземцями // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського держ. лінгвістичного ун-ту. – Вип.3. – К.: Видав. центр КДЛУ, 2000. – С. 859-862.

41. **Михайличенко О.В.** Деякі теоретичні концепції музичного виховання в історії розвитку вітчизняної музичної педагогіки // Науковий вісник НМАУ ім. П.І.Чайковського. – Вип.29. – К.: НМАУ, 2003. – С.65-77.

42. **Михайличенко О.В.** До питання періодизації становлення вітчизняної музичної педагогіки // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: Теоретичні та методичні засади розвитку. – К. – Суми: СумДПУ, 2004. – С.117-118.

Матеріали наукових конференцій

43. **Михайличенко О.В.** Ампаторський театр в музично-естетичному вихованні молоді в Україні кінця XIX ст. // Гуманізація навчально-виховного процесу у вищій школі: Наукові праці Міжнар. наук.-практ. конф. 27-29 вересня 1999. – Слов'янськ: СДПІ, 1999. – С.103-107.

44. **Михайличенко О.В.** До питання періодизації становлення вітчизняної музичної педагогіки // Мистецька освіта в контексті європейської інтеграції: теоретичні та методичні засади розвитку: Тези Міжнар. наук. конф. 30 червня – 2 липня 2004 р.. – Київ–Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 117-118.

45. **Oleg Michajliczenko.** Podstawowe metody kształcenia muzycznego: abstrakti referatów Międzynarodowa konferencja naukowa “Kultura i edukacja muzyczna” 16-17 października 2006 r. Instytut Edukacji Muzycznej w Kielcznej, Polska. – P.16.

Михайличенко О.В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

– Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2007.

У дисертації досліджено проблема впливу музики та музичного мистецтва на музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – початку XX ст. Вивчені особливості теорії й практики музично-освітніх процесів в Україні, які зумовлюють прогресивний характер розвитку української національної культури у другій половині XIX – на початку XX століття.

Визначені основні історичні передумови та напрями процесу музично-естетичного виховання, які у соціальній взаємодії набули системної ознаки і реалізовувалися в суспільному житті українського народу як: освітній – робота загальноосвітніх і професійних навчальних закладів; громадсько-просвітницький – діяльність громадських та культурно-освітніх організацій; композиторсько-виконавський – музично-педагогічна діяльність видатних професійних виконавців; аматорський – діяльність аматорських музичних колективів народно-виконавської творчості; фольклорний – кобзарське мистецтво та побутове народно-інструментальне музикування.

Обґрунтовані основні теоретичні засади музичного навчання й виховання в закладах освіти та позашкільних установах. Уточнено понятійно-термінологічний апарат музичної дидактики й теорії музично-естетичного виховання: зміст музичного навчання й виховання, мета, закономірності, принципи, рушійні сили, форми організації, методи.

Ключові слова: музично-естетичне виховання в Україні другої половини XIX – початку XX ст., музична освіта, історія музичної освіти та виховання, методи музичного виховання та навчання, форми організації музичного навчання, музично-педагогічна діяльність, музична педагогіка.

Михайличенко О.В. Музыкально-эстетическое воспитание детей и молодежи на Украине во второй половине XIX — в начале XX ст. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Луганский национальный педагогический университет имени Тараса Шевченко. Луганск, 2007.

В диссертации исследован процесс становления и развития музыкально-эстетического воспитания детей и молодежи в Украине второй половины XIX — начала XX столетия. Изучены социально-педагогические особенности теории и практики музыкально-эстетического воспитания в Украине, обуславливающие прогрессивный

характер развития украинской национальной культуры второй половины XIX — начала XX века.

Определены основные исторические предпосылки и этапы становления системы музыкально-эстетического воспитания детей и молодежи. Предпосылки: историко-синкретические, ортодоксально-секуляризационные. Этапы: содержательно-определяющийся, педагогически направленный.

Обоснованы основные направления музыкально-эстетического воспитания детей и молодежи, которые в социальном взаимодействии приобрели системный признак и реализовывались в общественной жизни как:

- образовательный — работа общеобразовательных и профессиональных учебных заведений, в том числе создание научно обоснованной методики музыкально-эстетического воспитания в разных видах творческой деятельности;
- общественно-просветительский — деятельность общественных и культурно-просветительских организаций по пропаганде украинского музыкального искусства и внедрения музыкально-эстетического обучения и воспитания детей и молодежи в общественную жизнь;
- композиторско-исполнительский — практическая творческая деятельность профессиональных исполнителей и представителей аматорского искусства и вовлечение в нее широких верств населения;
- аматорский — деятельность аматорских музыкальных коллективов народно-исполнительского творчества;
- фольклорный — кобзарское искусство, бытовое народно-инструментальное исполнительство и музицирование.

В диссертации впервые представлено концептуальное определение понятия “музыкально-эстетическое воспитание” как педагогической категории, выражающееся в диалектическом взаимодействии институтов создания, накопления и сохранения опыта национального музыкального искусства с процессами передачи этого опыта из поколения в поколение в тесных общественно-исторических и социально-экономических связях. Вместе с тем, это процесс передачи и усвоения личностью эмоционально-художественных образов украинского и зарубежного музыкального и смежных с ним искусств, которые способны побуждать её к творческой деятельности и создания вокруг себя жизни, построенной на лучших морально-эстетических ценностях, которые создало человечество.

В историческом аспекте прослеживается динамика становления и развития форм организации и методов музыкально-эстетического

воспитания детей молодёжи в контексте общественно-просветительского движения на Украине во второй половине XIX – начала XX века.

В диссертации проанализирована педагогическая деятельность выдающихся украинских композиторов (А.Вахнянин, С.Воробкевич, Н.Леонтович, Н.Лысенко, С.Людкевич, Б.Пидгорецкий, Д.Сичинский, П.Сокальский, К.Стеценко, Я.Степовой,) и музыкантов-исполнителей (И.Алчевский, С.Крушельницкая, М.Менцинский, А.Мишуга, И.Хоткевич). Представлен анализ деятельности культурно-просветительских организаций, музыкальных обществ, в частности, Киевского отделения Императорского русского музыкального общества, хоровых товариществ “Боян” и других организаций, которые способствовали становлению и развитию процесса музыкально-эстетического воспитания украинского народа в конце XIX — начале XX столетия.

Обоснована роль кобзарского искусства и бытового музицирования как отдельных направлений музыкально-эстетического воспитания детей и молодежи.

В диссертации обоснованы теоретические основы музыкального образования и воспитания. Определён понятийно-терминологический аппарат музыкальной дидактики и теории музыкально-эстетического воспитания.

Определены цель, содержание музыкального обучения и воспитания, закономерности, движущие силы, принципы, формы организации, методы.

Ключевые слова: музыкально-эстетическое воспитание на Украине во второй половине XIX – начала XX ст., музыкальное образование, история музыкального образования и воспитания, методы музыкального воспитания и обучения, формы организации музыкального обучения, музыкально-педагогическая деятельность, музыкальная педагогика.

Mykhaylichenko O.V. Musical-aesthetic education of children and youth in Ukraine at the close of the 19th century - at the beginning of the 20th century. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences. Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – The Lugansk National University named after Taras Shevchenko. Lugansk, 2007.

In thesis the process of formation and development of musical-aesthetic education of children and youth in Ukraine at the close of the 19th century - at

the beginning of the 20th century is investigated. The social-pedagogical features of theory and practice of musical-aesthetic education in Ukraine are studied that determine the progressive character of development of Ukrainian national culture the second half of the 19th century - the beginning of the 20th century.

The general directions of musical-aesthetic education of children and youth are based that got the systematic feature at the social interaction and were incarnated in social life as:

1.The practical creative action of professional performers and representatives of amateur art and drawing in it the broad masses of the population.

2.The action of social and cultural-enlighten organizations for propaganda of Ukrainian musical art and application of musical-aesthetic teaching and education of children and youth.

3.The work of general not specialized and professional educational institutions, including the creation of scientifically well-founded methods of musical-aesthetic education in different spheres of creative action.

4.The traditions of common people's instrumental performance and playing music that is founded on the historical models of Ukrainian artistic art.

Theoretical bases of musical education and education are grounded in dissertation. The concept-terminology vehicle of musical didactics and theory of muzykal'no-estetycheskogo education is certain.

Maintenance, conformities to the law, principles, basic forms of organization, methods of the musical teaching and education, is certain.

Key words: musically-aesthetic education in Ukraine at the close of the 19th century - at the beginning of the 20th century, musical education, history of musical education and education, methods of musical education and teaching, forms of the organyztysy musical teaching, musically-educational activity, musical pedagogics.

Піписано до друку 14.04.2007.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Спосіб друку RIZO.
Умовн.-друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим. Замовлення №20

Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім.Макаренка
40002, м.Суми, вул.Роменська, 87

Ав.

АВ 72.329

Мист.

1005 025

Мист